

Хронотопот како жариште на прозен лудизам

Соња Стојменска-Елзесер
Институт за македонска литература – Скопје
Институт за класични студии
elzeser@sonet.com.mk

Клучни зборови: хронотоп, прозен лудизам, симултанализам, хиперпростор, хетеротропија, киберпростор, спацијалност

Класичната определба на клучната структурна единица на еден прозен текст – „хронотоп“ (введена во теоријата на литературата од страна на Михаил М. Бахтин) се однесува на тоа дека секоја нарација се одвива во исечок време и на определен простор. Но, така реско сфатени, тие се појавуваат во ниско-миметичните видови проза, додека немиметичната фикција воспоставува разни нијанси на исчашување на просторно-временските координати.

Една од основните постапки на просторно-временска неопределеност, која може да биде набљудувана како елемент на лудизам, е создавањето во фиктивни светови, измислени одредешта. Нив ги среќаваме кај многумина автори како имагинарни хронотопи, никому познати, загадочни и поетични. Како што тоа е познато првенствено од латино-американскиот магичен реализам, така и во македонската проза постојат голем број варијанти на такви зачудни хронотопи – имагинарни вонвременски топоси кои најчесто затскриваат некои напластени потсвесни врзувања на авторите за конкретни локалитети, какви што се нивните родни села или градови. Во македонската литература такви бележити примери се: *Кукулино* на Славко Јаневски, *Пасквел* на Живко Чинго, *Робово* на Васе Манчев, *Драскин* на Крсте Чачански... За разлика од овие „магични“ места, кај повеќето писатели кои го негуваат фантастичниот прозен дискурс, во расказите среќаваме конкретни потполно реални локалитети, кои воедно се и нивни живеалишта. Реалноста и фактичноста на овие места е дури посебно потенцирана, за да послужи како успешна контрастна подлога, како фон за фантастичните упади во нивните раскази. Градот Скопје за Влада Урошевиќ или за Александар Прокопиев, или за Данило Коцевски, е еден пребогат простор врз кој се размножуваат имагинативни игри. Тоа е и Бит-Пазар за Јадранка Владова. Слична улога има и тивкото крајезерско гратче Струга за Димитрие Дурацовски.

Во современата проза хронотопската структура се изместува и се проширува до поимот „хиперпростор“, со кој просторната организација на расказот базирана врз конвенционалната логика се губи. Хронотопските неопределености од најразличен вид,

иако имаат свои корени уште во антиката и средновековието, стануваат доминантни особено со појавата на симултанизмот како една од најомилените техники на модерните струења. Таа подразбира едновременост на неповрзани наративи, со што се изградува како теоретска сублимација на искуствата на книжевниот колаж и монтажа. Футуризмот и експресионизмот ја поврзуваат оваа книжевна техника со динамиката на егзистенцијата на дваесеттиот век. Повеќемина теоретичари оваа појава ја толкуваат во сенка на развојот на филмската наративност, која своите модели ѝ ги препушта и на книжевната проза.

Во секој случај, од модернизмите наваму, просторно-временските игри стануваат вообичаена појава во доменот на расказот. Модернистичките игри со време-просторот се доведуваат до екстремни видови и стануваат доминантни во прозата што му припаѓа на постмодернистичкиот круг. Веќе прозата целосно ја губи потребата да има јасна хронолошкост и прекршоците во тој однос стануваат изнијансирани и богати. Хиперпросторот како една таква игра, означува концепт на илузионистички простор во кој сè е можно, движења во сите правци, симултаност, временски испреплетувања, географска изместеност, кружење на нарацијата, губење на секакви координати во врска со просторно-временските димензии.

Во врска со вака сфатените просторно-временски игри во прозата, Мишел Фуко го воведува поимот „хетеротропија“ во Уводот на своето дело *Зборови и нешта*. Под овој поим тој подразбира „онтолошки нестабилни места“ или зони на раскажување кои се базирани врз илузионизам. Тоа се нарации во простори кои се нафрлени едни врз други, простори кои не се јасно детерминирани, а се допираат или интерферираат меѓусебно. Наративниот илузионизам, кој се служи со повеќе расказни постапки (од кои како лудистички поподробно може да се разгледуваат постапките познати во книжевната теорија како: металепса, *mise en abyme* и *trompe l'oeil*), подразбира повеќедимензионалност или дури секако губење на смислата на димензиите, односно бездимензионалност. Тоа, пак, од своја страна, конотира со актуелните креативни можности остварени со компјутерската топографија, која обезбедува виртуелност, и воведува нова просторна модификација наречена „киберпростор“, која во научно-фантастичната литература претставува симулација на простор што пружа можности за секаков вид игри и прекомбинации. Во просторно-временските игри се збиднуваат настани истовремено на различни места или исти ликови и настани се следат во паралелни хронолошки текови, во паралелни светови. Теоријата на фантастиката, а посебно на научната фантастика, ја познава оваа особено нагласена просторно-временска игра на паралелни текови, како и на т.н. „ухронија“, како една од своите најважни проблемски специјалистички поттеми.

Сепак, во глобала, во современиот расказ може да се рече дека е присутна тенденција просторот да го надвлее времето. Чести се случаите кога во расказот доминира просторноста врз темпоралниот редослед, односно хронологијата сè повеќе ѝ го отстапува местото на картографијата. По пат на разни илузионизми се постигнува оваа просторно-временска игра во расказот која во теоријата се определува како „спацијалност“ (просторност) на литературниот текст. Прекршоците во однос на просторот и времето се поврзани со напуштањето на линеарниот модел на нарација. Самата фрагментарност подразбира испрекршено време, но исто така можни се и временски паралелизми, поточно преклопување на времето и просторот преку некои нивни карактеристики, што се оформуваат како наративни коинциденции кои имаат

особен лудистички набој. Просторно-временската неопределеност согледана како лудистичка постапка со која се прекршува и нијансира основната наративна хронотопска организација на прозата е израз на потребата за зголемување на интензитетот на илузија во фиктивниот наративен текст, а со тоа и поле за преиспитување на можностите на раскажувачката умешност.